

К. Б. Марисюк

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету "Львівська політехніка",
 професор кафедри кримінального права і процесу,
 д-р юрид. наук, доцент

ТИПИ ЖЕРТВ ЗЛОЧИНІВ

© Марисюк К. Б., 2015

Проаналізовано типологію жертв злочинів. Проаналізовано найхарактерніші підходи до типології останніх. Вивчено думки провідних вітчизняних та зарубіжних науковців з цього питання. Підсумовуючи, можна констатувати, що незважаючи на значну різноманітність наведених вище підходів, вони не суперечать та не протиставляються один одному, а, навпаки, доповнюють один одного, з різних сторін характеризуючи такий складний кримінологічний феномен, як жертва злочину.

Ключові слова: жертва, потерпілий, тип, група, злочинець.

К. Б. Марисюк

ТИПЫ ЖЕРТВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Проанализирована типология жертв преступлений. Проанализированы наиболее характерные подходы к типологии последних. Изучены позиции ведущих отечественных и зарубежных ученых по этому вопросу. Подытоживая, можно констатировать, что не принимая во внимание значительное разнообразие вышеприведенных подходов, они не противоречат и не противопоставляются друг другу, а, наоборот, дополняют друг друга, с разных сторон, характеризуя такой сложный феномен криминологии, как жертва преступления.

Ключевые слова: жертва, потерпевший, тип, группа, преступник.

К. В. Marysyuk

TYPES OF THE VICTIMS OF CRIME

Summarizing, possible to establish that not having regard to the considerable variety of the above-mentioned approaches, they do not contradict and not matched against each other, and vice versa complement each other, from different parties, characterizing such difficult phenomenon of criminology, as a victim of crime.

Key words: victim, victim person, type, group, criminal.

Постановка проблеми. В період побудови в Україні демократичної, правової та соціальної держави, в часи активних євроінтеграційних процесів надзвичайно важливим стає вивчення не лише різноманітних характеристик злочинця, не лише наслідків діянь останнього, а й особи, потерпілої від такого роду діянь, тобто жертви злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням віктимології загалом та типології жертв злочинів зокрема присвячували свої публікації багато науковців, зокрема Г. фон Гентінг, С. Шефер, Р. Мендельсон, Р. Ф. Спарк, М. Куць, В. Малков, Д. Рівман, В. Туляков, О. Джужа, О. Юрченко, однак вони пропонували доволі різноманітні підходи, використовуючи величезну кількість критеріїв категоризації останніх.

Не вирішені раніше проблеми. Сьогодні значна кількість науковців робила спроби якимось чином згрупувати чи структурувати згадані вище типології жертв злочинів, проте ставити саме цю діяльність у центр своїх наукових розвідок досі фактично ніхто не пробував.

Мета. Усвідомлюючи, що в межах однієї короткої публікації з'ясувати усі проблемні питання з теми, задекларованої у назві цієї наукової статті, фактично не можливо, ми зосередимо увагу на найбільш важливих, на нашу думку, моментах, залишивши інші для наступних наукових розвідок. Відтак, максимально повно ми спробуємо розкрити найбільш значимі, на нашу думку, підходи до типології жертв злочинів, запропоновані як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками.

Виклад основного матеріалу. Зацікавленість у проблематиці жертв злочинів сприяла появі перших підходів до питань типології останніх. Серед них значиме місце займає підхід до згаданого питання, запропонований Г. фон Хентігом.

Згаданий вище дослідник поділяв жертв злочинів на загальні типи та психологічні типи.

До загальних типів жертв злочинів Г. фон Хентіг відносить: 1) молодь; 2) жінок; 3) людей похилого віку; 4) психічно недорозвинених та хворих; 5) іммігрантів, представників національних меншин та ін.

Під психологічними типами жертв злочинів цей автор розуміє: 1) т.-зв. “депресійних суб’єктів”; 2) осіб, схильних до неправомірного отримання вигоди; 3) осіб, схильних до надміри кохання; 4) самотніх осіб; 5) осіб, які надміру легко і агресивно проявляють своє незадоволення; 6) осіб, які потрапили у т.-зв “безвихідні ситуації” [1, с. 386–389].

Дещо інший підхід до типології жертв злочинів пропонує С. Шефер, поділяючи останніх на: 1) тих, що не перебувають у жодному зв’язку зі злочинцем; 2) тих, що самі спровокували злочин; 3) тих, що прискорили вчинення злочину; 4) осіб, слабких біологічно; 5) тих, що знаходяться на найнижчому щаблі соціальної драбини; 6) жертв політичного характеру; 7) жертв самовіктимізації [2, с. 32].

Р. Мендельсон поділяв типи жертв залежно від критеріїв вини жертви, а саме: 1) жертви, повністю не винні (наприклад, діти, неповносправні); 2) жертви з незначним ступенем ризику (наприклад, жінки, які прийняли рішення про здійснення абортів, внаслідок якого померли); 3) жертви, винні настільки ж, як і злочинець (наприклад, жертви самогубств); 4) жертви, більш винні, ніж злочинець (наприклад, особи, які спровокували злочинця або були надто необережними); 5) жертви, виключно винні у вчиненні злочину (наприклад, така ситуація може мати місце тоді, коли фактичний злочинець діяв у порядку крайньої необхідності); 6) уявна жертва (жертвами є особи, які страждають від розумових розладів, помилково приписуючи собі якості жертви)[3, с. 45].

З погляду досліджуваної проблематики важливе місце займає запропонована Р. Ф. Спарксом категоризація поведінки жертв злочинів, а саме: 1) пришвидшення (жертва пришвидшує або провокує поведінку злочинця, наприклад, викликає у злочинця гнів, який підштовхує до відповідної злочинної поведінки); 2) полегшення (жертва веде себе таким чином, що створює реальний ризик вчинення відносно неї злочину, наприклад, не вивчає угоди перед її підписанням); 3) піддатливість (часто виникає у зв’язку з рисами характеру або соціальними функціями жертви); 4) здатність (мають місце обставини, без яких не можливим було би вчинення злочину, наприклад, для того, щоб стати жертвою крадіжки автомобіля, жертва спочатку має стати його власником); 5) привабливість (приваблива особа є більш схильною до вчинення відносно неї злочинів); 6) безкарність (ситуація, у якій злочинець передбачає, що жертва не може повідомити правоохоронні органи у зв’язку з тим, що перебуває у особливій ситуації, наприклад, є нелегальним емігрантом) [3, с. 45]

Відомий польський кримінолог М. Куць вважає, що типологію жертв злочинів належить також пов’язувати з поняттям злочину та типологією злочинів на ґрунті як кримінального права, так і кримінології.

Відтак, на ґрунті кримінального права можна вести мову, наприклад, про такі типи жертв злочинів: 1) жертви убивств; 2) жертви зґвалтувань; 3) жертви крадіжок і т.д.

За критерієм віку можна виокремити такі типи жертв, як: 1) діти; 2) неповнолітні; 3) особи похилого віку.

За критерієм статі можна вести мову про виокремлення такої окремої категорії жертв, як жінки [4, с. 96].

В. Малков пропонує типологію жертв злочинів, основу на особливостях їх особи. Відтак, за психофізичними особливостями можна окремо виділити такі групи, як: 1) неповнолітні; 2) жінки; 3) особи похилого віку; 4) особи з фізичними або психічними дефектами здоров'я. За морально-психологічними особливостями автор пропонує виокремити: 1) осіб з негативною морально-психологічною спрямованістю; 2) осіб з позитивною морально-психологічною спрямованістю. За соціально-рольовими особливостями можна виділити: 1) осіб певної спеціальності і зайнятості; 2) потерпілих від раніше вчинених злочинів, свідків цих злочинів [5, с. 182].

Окрім наведеної вище класифікації, В. Малков веде мову й про можливість інших підстав для класифікації жертв злочинів. Так, наприклад, за характером поведінки розрізняють агресивного, активного, ініціативного, пасивного, некритичного і випадкового потерпілого [5, с. 183].

Один із найвідоміших дослідників питань віктимології держав пострадянського простору Д. Рівман наводить широке коло критеріїв виокремлення типів жертв злочинів, наприклад, залежно від ставлення жертв злочинів до злочинця, залежно від морально-психологічних ознак жертв, залежно від ступеня вини жертв та ін.

Серед іншого, згаданий автор пропонує провести типологію жертв злочинів залежно від тяжкості злочинів, від яких вони постраждали. За цим критерієм можна виокремити жертв злочинів невеликої тяжкості, жертв злочинів середньої тяжкості, жертв тяжких злочинів та жертв особливо тяжких злочинів [6, с. 52].

За видами вчиненого злочину пропонується виокремити, наприклад, жертв вбивств, жертв тілесних ушкоджень, жертв згвалтувань, жертв шахрайств і т. д. [6, с. 53]

Залежно від характеру поведінки жертв злочинів Д. Рівман пропонує виокремлювати:

1) агресивних потерпілих (це потерпілі, поведінка яких полягає у нападі на майбутнього злочинця або інших осіб (т.-зв. агресивні насильники) або у агресії в інших формах, наприклад, у образі, наклепі, знущанні (т.-зв. агресивні провокатори);

2) активних потерпілих (це потерпілі, поведінка яких не пов'язана з нападом або поштовхом у формі конфліктного контакту, але спричинення їм шкоди відбувається за їх активного сприяння (свідомі підбурювачі, необережні підбурювачі і т. д.);

3) ініціативних потерпілих (це потерпілі, поведінка яких має позитивний характер, але призводить до спричинення їм шкоди (ініціативні за посадою, ініціативні за соціальним становищем, ініціативні за особистими якостями);

4) пасивних потерпілих (це потерпілі, які не здійснюють опору або протидії злочинцеві у зв'язку з різними причинами (наприклад, постійно або тимчасово не здатні до опору);

5) некритичних потерпілих (це потерпілі, які проявляють необачність або невміння правильно оцінювати життєві ситуації (особи з низьким освітнім рівнем, особи з низьким інтелектом, неповнолітні, особи похилого віку, психічно хворі);

б) нейтральних потерпілих (це потерпілі, поведінка яких є абсолютно позитивною; вона не була жодним чином негативною і не викликала злочинних діянь; у межах своїх можливостей потерпілий критично сприймав ситуацію) [6, с. 55–56].

Значний внесок у дослідження питань типології жертв злочинів і вітчизняних науковців.

В. Туляков пропонує класифікацію жертв злочинів, ґрунтовану на характеристиці мотивації провідної віктимної активності особи (потенційної жертви), виокремлюючи:

1) імпульсивну жертву, що характеризується переважаючим несвідомим почуттям страху, пригніченістю реакцій і раціонального мислення у відповідь на напади правопорушника (феномен Авеля);

2) жертву з утилітарно-ситуативною активністю. Це т.-зв. добровільні жертви. Рецидивні, “застрагаючі” жертви, що потрапляють в кримінальні ситуації в силу своєї діяльності, статусу, необачності в ситуаціях, які вимагають розсудливості;

3) настановну жертву. Це агресивна жертва, “ходяча бомба”, схильна до істерик, зухвалої поведінки, яка провокує злочинця на дії у відповідь;

4) раціональну жертву. Це жертва-провокатор, що сама створює ситуацію вчинення злочину і сама ж потрапляє в цю пастку;

5) жертву з ретретистською активністю. Це пасивний провокатор, який своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю і доступністю підштовхує злочинців до вчинення правопорушень [7, с. 132, 133].

О. Джужа наводить комплексний підхід до досліджуваного питання, кладучи в основу класифікації ступінь віктимності. На його думку, це дає можливість виділити кілька типів жертв злочинів:

1) випадкова жертва – коли особа стає такою внаслідок збігу обставин. Взаємовідносини, що виникли між жертвою і злочинцем, не залежать від їх волі і бажання;

2) жертва з незначним ступенем ризику – особа, яка живе за нормальних для всіх людей факторів ризику, і віктимність якої зростає непередбачено під впливом конкретної несприятливої ситуації;

3) жертва з підвищеним ступенем ризику – особа, яка володіє низкою віктимних властивостей. До цієї категорії належать два основні види жертв: а) жертви необережних злочинів – коли характер роботи, що вони виконують, або їх поведінка у громадських місцях мають вищу, ніж звичайна, віктимність; б) жертви умисних злочинів, соціальний статус яких або роль, що вони виконують, містять підвищений ризик;

4) жертва з дуже високим ступенем ризику – особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників [8, с. 129, 130].

О. Юрченко вважає за доцільне провести класифікацію жертв злочинів залежно від характеру взаємовідносин між потерпілим та злочинцем, які передували злочину, відносячи до них: 1) ситуаційні жертви (вчинення злочину відбувається під впливом конкретної життєвої ситуації, що склалася; вибір жертви є випадковим; як правило, потерпілий і спричинювач шкоди не були знайомі і не мали ніяких стосунків. Це характерно, наприклад, для вбивства або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з хуліганських мотивів); 2) імовірнісні жертви (вчинення протиправних діянь стосовно цих осіб має імовірний характер. Злочинний наслідок, за таких обставин, є випадковим щодо конкретної жертви. Наприклад, у ході бійки мають значення фізичні особливості людини: сила, спритність, здатність першим заволодіти зброями злочину. Теоретично для учасників конфлікту існує рівна ймовірність стати злочинцем або потерпілим); 3) заздалегідь визначені жертви злочинних діянь (шкоди зазнають люди, пов'язані зі злочинцем родинними, дружніми, інтимними та іншими близькими стосунками. Найчастіше злочин є результатом несприятливої ситуації, що склалася ще задовго до його вчинення, напружених стосунків між учасниками конфлікту) [9, с. 11].

На думку цієї ж дослідниці, за роллю потерпілого в механізмі вчинення злочину, жертв злочинів можна поділити на: 1) байдужих жертв, поведінка яких має нейтральний характер і вчинення злочинного посягання відбувається незалежно від дій потерпілого; 2) інверсійних жертв, які водночас і зазнають шкоду і спричиняють її; 3) провокуючих жертв, які безпосередньо викликають рішучість злочинця здійснити стосовно них злочинні дії (наприклад, убивство в стані афекту) [9, с. 11–12].

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що, не зважаючи на значну різноманітність наведених вище підходів, вони не суперечать та не протиставляються один одному, а, навпаки, доповнюють один одного, з різних сторін характеризуючи такий складний кримінологічний феномен, як жертва злочину.

1. Von Henting H. *The Criminal and His Victim. Studies in the Sociobiology of Crime* / Hans von Henting. – New York: Schocken Books, 1979. – 461 с. 2. Bieńkowska E. *Wiktymologia Zarys wykładu* / Ewa Bieńkowska. – Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich. – 2000. – 136 с. 3. Amin S. M. *Ofiara przestępstwa we współczesnych systemach prawnokarnych ze szczególnym uwzględnieniem jurysprudencji Islamu* / Shakir Mahmoud Amin. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1995. – 267 с. 4. Kuć M. *Wiktymologia* / Małgorzata Kuć. – Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2010. – 176 с. 5. *Кримінологія. Учебник для вузов / под ред. В. Д. Малкова.* – М.: ЗАО “Юстицинформ”, 2006. – 528 с. 6. Ривман Д. *Криминальная виктимология* / Давид Вениаминович Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с. 7. Туляков В. *Виктимология. Социальные и криминалогические проблемы* / Вячеслав Алексеевич Туляков. – Одесса: Юридична література, 2000. – 336 с. 8. *Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн.: Кн. 1 / за заг. ред. О. М. Джужси.* – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с. 9. Юрченко О. *Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08* / Ольга Юрїївна Юрченко. – Х.: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2004. – 18 с.